

Розділ I

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.51

В. В. Сухонос (мол.), канд. юрид. наук, доцент кафедри державно-правових дисциплін ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”

ІНСТИТУТ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ: ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ

Стаття присвячена історії становлення і розвитку інституту глави держави. Зокрема, розглядаються три основні етапи його становлення, пов'язані із розвитком конституційної державності.

Ключові слова: глава держави, президент, монарх, король, монархія, республіка, конституційна держава.

Постановка проблеми. Кардинальні зміни у формі правління, які відбулися в Україні у 2010 році, та розвиток конституційного процесу на сучасному етапі знову поставили на порядок денний питання про місце і роль глави держави у державному механізмі. Значною частиною цих змін є створення Конституційної Асамблеї, покликаної підготувати зміни до Основного Закону, включаючи питання організації та діяльності органів державної влади, в тому числі й інституту глави держави, який повинен стати не лише гарантом конституційних засад і державного ладу, а й потужним інтеграційним інститутом у системі органів державної влади.

Спроби механічного копіювання зарубіжних моделей організації державної влади, включаючи інститут глави держави, без належного наукового обґрунтування, врахування національного досвіду державного будівництва і критичної оцінки власних можливостей при забезпеченні побудови суверенної і незалежної, демократичної, правової та соціальної держави, спричинили проблеми у функціонуванні системи органів державної влади в Україні. Це викликає необхідність дослідження інституту глави держави, його конституційно-правового статусу як в Україні, так і в інших державах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні дискусії про місце і роль глави держави

у державному механізмі України показали, що конституційна реформа, яка проводиться в Україні вже тривалий час, набула перманентності і потребує свого завершення. Ця обставина вимагає від науковців якісно нових підходів і теоретичних і розробок з цієї проблеми. Цей процес актуалізується початком роботи Конституційної Асамблеї, покликаної підготувати зміни до Конституції України, включаючи питання чіткого визначення функції кожного з державних органів.

Концептуальні засади, напрямки і тенденції розвитку окремих інститутів механізму держави вже стали об'єктом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних учених, про що свідчить низка монографічних досліджень, конференцій, наукових семінарів та “круглих столів” протягом останніх років. Різні аспекти інституту глави держави та створюваних ним консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб досліджували українські вчені Ю. Коломієць, С. Серьогіна, В. Шаповал [6; 22; 30] та ін.

Проблеми ж трансформації держави в демократичну, правову, соціальну, роль інституту глави держави в процесі цих перетворень аналізували у своїх працях правознавці з Росії та інших країн СНД – Н. Сахаров, В. Чиркін [20; 29] та ін.

Дослідження сучасних вітчизняних і російських науковців ґрунтуються на фундаменті, сформованому російською дореволюційною та радянською правовою

наукою. Проблемам інституту глави держави свого часу були присвячені роботи таких дослідників, як О. Алексєєв [1; 2], П. Міжуєв [14], Л. Тихомиров [27] тощо. Радянська доктрина дослідження цієї проблеми здебільшого зводилась до критики інституту одноосібного глави держави. Проте деякі вчені все ж таки змогли приділити увагу дослідженню цієї проблеми. Серед них слід назвати Б. Лазарєва [12; 13], А. Мішина [15], С. Камінського [5], З. Черніловського [28] та ін.

Невирішені раніше частини проблеми. Не применшуючи значущості доробку вище згаданих науковців, слід визнати, що в Україні відсутні фундаментальні дослідження інституту глави держави, на основі яких можна було б опрацювати новітню методологію і практику формування і функціонування інституту глави держави, не кажучи вже про дослідження зарубіжними вченими інституту глави держави в Україні. При цьому аналіз досвіду зарубіжних країн є неможливим без історичного аналізу.

Мета статті – висвітлення питань, пов'язаних з історією становлення та розвитку інституту глави держави.

Для реалізації вказаної мети слід вирішити наступні взаємопов'язані дослідницькі завдання: по-перше, загалом охарактеризувати чинники, що вплинули на появу самого терміну “глава держави”; по-друге, дослідити історію становлення інституту глави держави від його першого конституційного втілення і до сьогодення; по-третє, виділити події, що найбільш істотно вплинули на розвиток цього інституту.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, на становлення інституту глави держави істотно вплинули дві обставини. Першою обставиною був поступальний розвиток інституту державного правителя, якому інститут глави держави зобов'язаний своїм зародженням. Другою ж обставиною стала Епоха Відродження – період, коли з'явилися світські політичні доктрини і виникла ідея відокремленої від суспільства держави.

Щодо інституту державного правителя, який, в свою чергу, розвивався протягом трьох етапів (архаїчно-законодавчого, договірної та конституційної), що в свій час були детально проаналізовані [26], то він став тим підґрунтям, на основі якого виріс інститут глави держави. При цьому інститут глави держави виник саме на останньому етапі – конституційному, і тому фактично може вважатися однією з рис конституційної державності, яка, за словами

доктора Сунь Ятсена, на початку ХХ століття знаменувала собою вершину політичної думки: “...відомо, що протягом останніх ста-двохсот років розвиток політичної думки в світі йшов у бік конституційного правління” [24, с. 641].

Що ж стосується Епохи відродження, то, як було зазначено вище, саме в цей період вперше починає розділятися суспільство і держава, як організація, що займається управлінням суспільними справами. Так, основоположник державного суверенітету Жан Боден висунув ідею, що держава – це “...здійснення суверенною владою справедливого управління багатьма родинами та тим, що є їх спільною власністю” [3, с. 144].

Розділ категорій “суспільство” і “держава” призвів до появи самого словосполучення “глава держави”, яке, на цілком слушну думку С. Сєрьогіної [22, с. 56], було запропоноване прихильниками органічної теорії.

Утім словосполучення “глава держави” не отримало свого юридичного закріплення і до падіння Наполеона I Бонапарта про нього на законодавчому рівні взагалі не згадувалось. Після ж повалення Імперії у Франції до влади повернулися скинуті Великою французькою буржуазною революцією Бурбони. Саме їм людство зобов'язане юридичним закріпленням глави держави.

Як відомо, 4 квітня 1814 року Сенат Франції розробив проект нової Конституції країни. Ця конституція визнавала засади народного суверенітету і встановлювала, що французький народ вільно запрошує на престол Франції брата останнього короля, що матиме титул короля [2, с. 4].

Ідея такого “запрошення” викликала обурення короля Людовика XVIII, який завжди наголошував на тому, що влада дана йому “Божою милістю”. На цьому й акцентувалася увага на засіданні законодавчих зборів 4 червня 1814 року як у промові канцлера Шарля-Анрі Дамбре (король зобов'язаний владою Богові та своїм предкам), так і у вступі до знаменитої конституційної Хартії, виданої відповідним указом короля (король повертається у свої володіння з дозволу “благого Провидіння” [7, с. 438], а ніяк не з дозволу народу). Щоб остаточно поховати можливість конституційного відродження ідеї народного суверенітету 4 червня 1814 року, король Людовик XVIII добровільно своїм указом видав конституційну Хартію, яку відомий соціаліст-утопіст Анрі Сен-Симон визначив як таку, що “освітила” падіння феодалізму і встановлення свободи совісті [21,

с. 47]. Стаття 14 означеної Хартії закріплювала: “Король – верховний глава держави, розпоряджається збройними силами сухопутними й морськими, оголошує війну, укладає договори про мир, союз та торгівлю, призначає на державні посади і створює регламенти й ордонанси, необхідні для виконання законів і для безпеки держави” [7, с. 441].

Виходячи з духу й тексту Хартії, главі держави належала законодавча влада, хоча й здійснював він її за участю палат. Лише король як глава держави мав право законодавчої ініціативи, а палати могли лише клопотати перед королем про внесення закону та вказувати на його бажаний зміст. Жодні поправки до внесеного главою держави закону не можуть бути запропоновані палатами, якщо перед цим не було попередньої згоди короля. І лише главі держави належало право санкції та промугації.

Щодо виконавчої влади, то вона не лише повністю була зосереджена в руках монарха, а й здійснювалася ним без будь-якої участі палат. Глава держави відправляв свої урядові функції насамперед за допомогою призначуваних ним міністрів, які очолюють відповідні державні відомства. Перед палатами міністри виступають насамперед як слуги короля, що самостійної влади не мають. Внаслідок того, що урядові акти є насамперед актами монарха, то вони не потребують контрасигнування.

Судова ж влада виходить від короля, вона відправляється його іменем суддями, котрих призначає сам глава держави.

Таким чином, Людовик XVIII, оголосивши себе “верховним главою держави”, залишився “самодержавним та необмеженим владикою”, що дарувавши Хартію, міг взяти її назад як єдиний носій суверенної влади [2, с. 6].

В німецьких же землях термін “глава держави” вперше був зафіксований у проекті Вюртембергської конституції, запропонованому 3 березня 1817 року королем Вільгельмом I органу станового представництва. Так, зокрема § 4 цього проекту проголошував: “Король – глава держави, поєднує в собі всі права державної влади і здійснює їх згідно з визначеннями, встановленими конституцією” [2, с. 10].

При обговоренні Баварської конституції, виданої 26 травня 1818 року, один з учасників конференції з обговорення цього проекту запропонував внести в неї формулу вюртенбергського проекту для того, щоб, як він заявив, “краще відініти становище монарха

стосовно станового представництва” [2, с. 10]. У принципі погоджуючись з такою ідеєю, інший учасник конференції утім наголосив, що § 4 вюртенбергського проекту є не зовсім повним: він не вказує на короля як на джерело конституції; саме тому необхідно доповнити проект указівкою на те, що король своєю владою дарував конституцію, і що ті прерогативи, на підставі яких він буде здійснювати свою суверенну владу, виходять від нього, а не від станів. Саме тому означена норма була перероблена і отримала іншу редакцію. Так, у § 1 другого титулу Баварської конституції від 26 травня 1818 року було вказано: “Король – глава держави, поєднує у собі всі права державної влади і здійснює їх згідно з визначеннями, які виходять від нього і які встановлені даною конституцією” [2, с. 10]. 8 червня 1820 року загальними зборами уповноважених держав Германського Союзу було видано постанову § 57, якою наголошувалося: “Так як германський союз, за виключенням вільних міст, складається з суверенних князів, то згідно встановленому цим основному поняттю (тобто поняттю суверенітету монархів) вся повнота влади повинна залишатися об’єднаною у главі держави і суверен може обмежуватись згодою земських чинів лише при здійсненні ним відповідних функцій” [2, с. 11].

Приклад Франції та означених німецьких князівств наслідували різні країни. Зокрема, серед європейських монархій інститут глави держави було закріплено в окремих королівствах Італії. Зокрема, 4 березня 1848 року король Сардинії, Кіпру та Єрусалиму Карл Альберт у статуті свого королівства закріпив, що Король “...є верховним главою держави”, що “командує усіма сухопутними та морськими силами; оголошує війну, укладає договори – мирні, союзні, торгівельні та інші, оповіщає про них палати, наскільки інтереси та безпека держави цього дозволяють, і супроводжує їх необхідними роз’ясненнями” (ч. II статті 5 Статуту) [23, с. 468]. Серед азійських країн ідею щодо юридичного закріплення монарха як глави держави підтримала, зокрема, Японія. Так, у статті 4 Конституції Японської імперії передбачалося: “Імператор – глава держави, він володіє верховною владою...” [11]. Аналогічні дії були вчинені і серед африканських монархій. Зокрема, у першій конституції Тунісу – так званому “Декреті про заснування регентства” від 15 шаввала 1277 року (26 квітня 1861 року) глава II закріплювала повноваження саме глави держави: наприклад, стаття 12 передбачала, що

“глава держави керує політичними справами Королівства за допомогою міністрів” [18, с. 476].

Утім протягом усього XIX століття сентенція “глава держави” була притаманна виключно монархічним країнам. Навіть у Франції, після повалення Бурбонів словосполучення “глава держави” було відкинуто і ніколи не закріплювалося законодавчо в конституціях країни.

Повалення монархії на початку XX століття практично нічого не змінило. Більшість республік на конституційному рівні визначали своїх президентів як голів (носіїв, верховних носіїв) виконавчої влади, а не як глав держави. Утім поступово ситуація змінювалась. Так, 29 січня 1912 року Тимчасовий уряд Китайської Республіки, змінюючи програму своєї організації, у статті другій останньої вперше в світі офіційно передбачив, що тимчасовий президент є главою держави [4]. І хоча Тимчасова Конституція Китайської Республіки від 11 березня 1912 року не закріпила означеного положення, проте такий крок свідчив про те, що поступово монархії починають втрачати свою монополію на словосполучення “глава держави”. Скоріше за все, першою країною, що на конституційному рівні закріпила статус президента як глави держави, була Туреччина. У прийнятому 20 квітня 1924 року Основному законі Президент Турецької Республіки визначався саме як глава держави (стаття 32) [19, с. 14]. Після повалення монархії в Іспанії у 1931 році Установчі кортеси 9 грудня 1931 р. прийняли Конституцію Іспанської Республіки, стаття 67 якої також передбачила, що “Президент республіки є главою держави і уособлює націю” [9, с. 150]. Після повалення Іспанської республіки і приходу до влади іспанської фаланги в Іспанії було закріплено існування так званої “корпоративної держави”, главою якої було проголошено Ф. Франко. Подібно королям XIX століття Франко як глава держави наділявся колосальними правами. Так, відповідно до преамбули Закону Глави Держави про заснування Іспанських кортесів від 17 липня 1942 р. за Главою держави закріплювалася “...верховна влада приймати правові норми загального характеру” [17, с. 508]. І хоча 6 липня 1947 року в Іспанії відбувся референдум, за яким відроджувалася монархія, проте вже 26 липня того ж року був прийнятий закон про наслідування поста глави держави, стаття 2 якого передбачала: “Главою Держави є Каудильйо Іспанії і Хрестового походу, Генералісимум збройних сил дон Франсіско

Франко Баамонде” [16, с. 521]. Більше того, стаття 6 означеного закону закріпила, що Глава Держави може не лише запропонувати Кортесам кандидатуру майбутнього короля, а й “...подати на ухвалення Кортесів пропозицію про відміну призначення, навіть у тому випадку, якщо призначення вже було затверджено Кортесами” [16, с. 523].

Після смерті Франко до влади прийшов король Хуан Карлос, під впливом якого 6 грудня 1978 року на референдумі була затверджена нинішня конституція Іспанії, стаття 56 якої наголошувала на тому, що Король є “главою держави, символом її єдності і постійності” [8, с. 211].

Щодо республік, то після Другої світової війни вони також у масовому порядку почали запозичувати сентенцію “глава держави”. Так, наприклад, ч. I статті 87 Конституції Італійської Республіки передбачає, що “Президент Республіки є главою держави і уособлює національну єдність” [10, с. 146].

Утім вважати, що “глава держави” набув світового значення, на той час ще було недоречним, адже залишалися соціалістичні країни, лідери яких хоча й уживали щодо себе термін “глава держави”, проте на конституційному рівні цього закріплено не було.

Ситуація докорінно почала змінюватись після 1989 року, коли почав формуватися інститут глави держави в СРСР, який свого часу був детально проаналізований [25].

Після ліквідації Радянського Союзу словосполучення “глава держави” відносно президента було закріплено в конституціях Білорусі, Естонії, Грузії, Казахстану, Киргизької Республіки, Молдови, Росії, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану й України.

На сьогодні сентенція про те, що певна особа чи група осіб “є главою держави”, закріплена в конституціях Європи (Албанія, Андорра, Болгарія, Ватикан, Іспанія, Кіпр, Ліхтенштейн, Сан-Марино, Угорщина, Хорватія, Чехія, Швеція), Азії (Афганістан, Бангладеш, Бахрейн, Бутан, В’єтнам, Ізраїль, Йорданія, Камбоджа, Катар, Республіка Корея, Кувейт, Лаос, Монголія, Оман, Пакистан, Сінгапур, Таїланд, Туреччина, Шрі-Ланка), Африки (Ангола, Гана, Гвінея-Бісау, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Ефіопія, Єгипет, Зімбабве, Камерун, Конго, Лесото, Ліберія, Маврикій, Мавританія, Мадагаскар, Малаві, Мозамбік, Намібія, Нігерія, ПАР, Руанда, Свазіленд, Сомалі, Туніс, Уганда), Америки (Венесуела, Гаїті, Гайана, Суринам, Тринідад і Тобаго) та Океанії (Вануату, Кірібаті,

Фіджі). Сентенція “Президент є главою держави” діє також і в окремих залежних територіях: наприклад, у Федеративних Штатах Мікронезії, що формально належать США, або у Східному Тиморі, що фактично належить Індонезії. Досить цікавою є ситуація у британських домініонах. Так, зокрема, королева Великобританії є главою держави за конституціями таких країн, як Нова Зеландія, Соломонові острови, Папуа Нова Гвінея і Тувалу.

Таким чином, на сьогодні словосполучення “глава держави” набуло загальносвітового значення.

Висновки. Виходячи з усього вищенаведеного, можна сказати, що інститут глави держави у своєму розвитку пройшов два етапи: доктринальний (припадає на епоху революцій – Відродження, Реформацію і Просвітництво) та юридичний (XIX – початок XXI століття). У свою чергу, юридичний етап розвитку інституту глави держави відбувався за трьома періодами: виключно монархічним (1814–1912 рр.), монархічно-республіканським (1912–1990 рр.) і світовим (з 1990 року).

Дослідивши історію становлення і розвитку інституту глави держави, ми зробили лише перші, але теоретично й методологічно необхідні кроки у напрямі розкриття досліджуваної теми. Для того, щоб повністю пізнати природу означеного інституту, потрібно неухильно слідувати шляхом наповнення його конкретним змістом.

Список літератури

1. Алексеев А. С. Безответственность монарха и ответственность правительства / Алексеев А. С. – М. : Типография Товарищества И. Д. Сытина, 1907. – 71 с.
2. Алексеев А. С. К вопросу о юридической природе власти монарха в конституционном государстве / Алексеев А. С. – Ярославль : Типография губернского правления, 1910. – 121 с.
3. Боден Ж. Шесть книг о государстве / Жан Боден // Антология мировой философии : в 4 т. – М. : Мысль, 1969–1973. – (Ин-т философии АН СССР. Философское наследие). Т. 2: Европейская философия от эпохи Возрождения по эпоху Просвещения. – 1970. – С. 144–147.
4. Измененная программа организации Временного правительства Китайской Республики от 29 января 1912 г. [Электронный ресурс] // Синьхайская революция : сб. документов и материалов. – Пекин, 1961. – Режим доступа : http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/China/XX/1900-1920/Sinhaj_rev/41-60/57.htm.
5. Каминский С. А. Институт монархии в странах Арабского Востока / Каминский С. А. – М. : Главная ред. восточного лит. изд-ва “Наука”, 1981. – 152 с.
6. Коломієць Ю. М. Інститут глави держави в системі вищих органів влади і управління зарубіжних країн / Коломієць Ю. М. – Харків : Основа, Ун-т внутрішніх справ, 1998. – 246 с.
7. Конституционная Хартия от 4 июня 1814 года // Конституции и законодательные акты буржуазных государств XVII–XIX вв. (Англия, США, Франция, Италия, Германия) : сб. документов / [сост. Н. Н. Блохин ; под ред. П. Н. Галанзы]. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1957. – С. 438–446
8. Конституция Испании. Вступила в силу 29 декабря 1978 года // Конституции зарубежных стран : сб. конституций / [сост. В. Н. Дубровин]. – М. : Юрлитинформ, 2001. – С. 202–239.
9. Конституция Испанской Республики от 9 декабря 1931 года // Хрестоматия по новейшей истории стран Европы и Америки: Первый период. 1918–1945 гг. / [сост. Л. М. Макарова]. – Сыктывкар : Изд-во Сыктывкарского ун-та, 2000. – С. 148–151.
10. Конституція Італійської Республіки від 22 грудня 1947 року; [пер. з італ. О. В. Марцеляк] // Конституції зарубіжних країн : навч. посібник / [авт.-упоряд.: В. О. Серьогін, Ю. М. Коломієць, О. В. Марцеляк та ін. ; ред. В. О. Серьогін]. – Харків : ФІНН, 2009. – С. 135–157.
11. Конституция Японской империи от 11 февраля 1889 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://files.lseptember.ru/festival/articles/418432/Pril1.doc>.
12. Лазарев Б. М. Об изменениях в правовом статусе Президента СССР / Б. М. Лазарев // Государство и право. – 1991. – № 8. – С. 32–44
13. Лазарев Б. М. Президент СССР / Б. М. Лазарев // Государство и право. – 1990. – № 7. – С. 3–14.
14. Мижуев П. Г. Глава государства. Организация высшей исполнительной власти в главных странах современного мира / Мижуев П. Г. – СПб. : Типография Альтшулера, 1906. – 92 с.
15. Мишин А. А. Центральные органы власти буржуазных государств / Мишин А. А. – М. : МГУ, 1972. – 285 с.
16. О наследовании поста Главы Государства. Закон Главы Государства от 26 июля 1947 г. // Конституции буржуазных государств Европы : сб. конституций / [сост. Ф. А. Кублицкий; ред. Г. С. Гурвич]. – М. : Изд-во иностранной лит., 1957. – С. 521–525.
17. Об учреждении Испанских кортесов. Закон Главы Государства от 17 июля 1942 г. // Конституции буржуазных государств Европы : сб. конституций / [сост. Ф. А. Кублицкий; ред. Г. С. Гурвич]. – М. : Изд-во иностранной лит., 1957. – С. 508–513.
18. Об учреждении регентства. Декрет от 15 шавваля 1277 г. (26 апреля 1861 г.) // Хрестоматия по новой истории : в 3 т. / [ред. А. А. Губер, А. В. Ефимов]. – М. : Изд-во Социально-экономической лит., 1963–1967. – Т. 2: 1815–1870 / [ред. С. С. Шустерман, А. М. Дубинский]. – 1965. – С. 476–480.
19. Основной закон Турецкой Республики от 20 апреля 1924 года : состоянием на 5 декабря 1934 года // Конституции буржуазных стран : в 4 т. / ред. Ю. В. Ключников. – М. : Соцэкгиз, 1935–1936. Т. III: Государства Азии, Аравийского полуострова и Африки – 1936. – С. 10–22.
20. Сахаров Н. А. Институт президентства в современном мире / Сахаров Н. А. – М. : Юрид. лит., 1994. – 176 с.
21. Сен-Симон. О промышленной системе / Сен-Симон // Сен-Симон. Избранные сочинения : в 2 т. / Сен-Симон ; [пер. с франц. Л. С. Цетлина]. – М., Л. : Изд-во АН СССР, 1948–1948. – Т. 2. – 1948. – С. 5–101.
22. Серьогіна С. Сутність інституту глави держави та його еволюція у світовій державно-правовій практиці / С. Серьогіна // Вісник Академії правових наук України. – 2000. – № 4. – С. 54–65.
23. Статут Королевства Сардинии, Кипра и Иерусалима и пр. от 4 марта 1848 года // Конституции и законодательные акты буржуазных государств XVII–XIX вв. (Англия, США, Франция, Италия, Германия) : сб. документов / [сост. Н. Н. Блохин ; под ред. П. Н. Галанзы]. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1957. – С. 467–475.
24. Сунь Ятсен. Конституция пяти властей / Сунь Ятсен ; [пер. с кит.] // Сунь Ятсен. Избранные произведения / [отв. ред. С. Л. Тихвинский]. – [2-е изд., исправ. и доп.]. – М. : Наука, 1985. – С. 641–656.

25. Сухонос В. Президент СРСР як виборний інститут глави держави, що передував Президенту України: зародження, розвиток і закінчення / Володимир Сухонос // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 9. – С. 38–41.
 26. Сухонос В. В. Світовий досвід закріплення статусу глави держави: історико-законодавчий контекст / Сухонос В. В. // Правова держава. Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Вип. 18. – К., 2007. – С. 207–217
 27. Тихомиров Л. А. Монархическая государственность / Тихомиров Л. А. – М.: Айрис-Пресс, 2006. – 624 с.
 28. Черниловский З. М. Институт президентуры в свете исторического опыта / З. М. Черниловский // Государство и право. – 1991. – № 6. – С. 110–117.
 29. Чиркин В. Е. Президентская власть / В. Е. Чиркин // Государство и право. – 1997. – № 5. – С. 15–23.
 30. Шаповал В. М. Президент у механізмі здійснення державної влади / Шаповал В. М. – К.: Нац. ін-т стратегічних досліджень, 1995. – 30 с.
- Отримано 25.02.2013

Аннотація

Статья посвящена истории становления и развития института главы государства. В частности рассматриваются три основные этапы его становления, связанные с развитием конституционной государственности.

Summary

The article is devoted to the history and development of the institute of the head of state. In particular, we consider three main stages of its formation, associated with the development of the constitutional state.